

13. Рибалка В.В. Аксіологічні основи психологічної культури особистості: Навчально-метод. посібник / В.В. Рибалка. К.: АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. Роботи. – Чернівці: «Технодрук», 2009. – 228 с.
14. Сластиенин В.А. Аксіологические основания образования / В.А. Сластиенин // Ценностные приоритеты общего и профессионального образования: Материалы Международной научно-практической конференции. – Ч.1. – М., 2000. – С. 27.
15. Сисосова С.О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Історія педагогіки» / С.О.Сисосова – К.: Ін-т педагогіки і психолог. проф. освіти АПН України. – 1997. – 35 с.
16. Харламов И.Ф. О педагогическом мастерстве, творчестве и новаторстве / И. Ф. Харламов // Педагогика. – 1992. – №7-8. – С. 11-15.
17. Шевченко П.И. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И. Шевченко, Б.Д. Красовский, И.С. Дмитрик. – К.: Наукова думка, 1992. – 148 с.
18. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Усатенко Т.П.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ АКСІОЛОГІЇ

До основоположних парадигмальних освітніх засад, у тому числі й становленні особистості майбутнього вчителя, належить сучасне розуміння природи людини як центру соціальної реальності, пов'язаної з соціокультурною переорієнтацією у визначенні взаємодій людини та суспільства. В основу антропоаксіологічних чинників нової парадигми покладено діалог різних філософських, економічно-технологічних систем сучасності, особистісних орієнтацій, усвідомлення етнокультурної ідентичності. Початок нового тисячоліття загострено сприймає зміни у виховній системі, що несе інформаційно-технологічне постіндустріальне суспільство постмодерної культури.

Особливо вагомими для України є проблеми виховання, оскільки становлення національної освіти відбувається в умовах глобалізації, коли одночасно з прилученням молоді до світової культури й універсальних (загальнолюдських) цінностей необхідно набувати молодим поколінням соціального досвіду, успадкувати духовні надбання українського народу, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Побудова національної освіти, заснованої на принципах демократизації, гуманізації, безперервності, варіативності й множинності, переорієнтовує навчальний процес на розвиток цілісної особистості та створення для цього умов у суспільстві.

У розгадці й пізнанні цілісної особистості знаходить вияв уся сукупність проблем нашої доби. Виділяючи цілісність людини серед інших універсальних

буття, осмислюємо їх у єдності теперішнього з минулим, фізичного, біологічного, психологічного, духовного в поєднанні глибинних національних цінностей гуманітарної освіти з орієнтацією на загальні світові гуманістичні цінності та стандарти тощо. Поєднання у становленні майбутнього вчителя, як цілісної особистості, національних цінностей і святинь із універсальними, розуміння державотворчих процесів і екологічних проблем, формування нової цілісної картини світу і толерантного полікультурного простору, організація наукової системи роботи з виховання в масштабах університету (кафедри, факультету), що є важливим і основним завданням усіх викладачів і народоділів ВНЗ, складає основу виховання майбутнього вчителя.

Ціннісно-сміслова концептосфера українознавства, як одна з фундаментальних основ педагогіки, породжує масив проблем у виховній і навчальній системі освіти.

Формування нового ладу соціокультурного буття нації, перегляд низки нормативно-ціннісних структур, вироблення нової світоглядної парадигми, спрямованої на визначення самобутності існування людини як автономної особистості, що є актуальними в сучасних процесах державотворення в Україні, вимагають теоретичного обґрунтування нових аксіологічних імперативів в усвідомленні суспільної потреби інтеграції української нації в світову цивілізацію в умовах інтенсивних суспільних трансформацій і глобалізаційних перетворень, інформаційно-технологічних викликів.

У контексті нагальних завдань соціокультурного розвитку суспільства та його громадсько-політичної консолідації постає важлива проблема формування високорозвинутої, одухотвореної самосвідомості особистості. Вирішення даного завдання взаємопов'язане з виокремленням проблем педагогічної аксіології, що обумовлюється змінами в теоретичних визначеннях і поглядах учнів, студентів, вчителів, викладачів на систему усталених світоглядних орієнтирів. Уже цього одного достатньо було б, аби виправдати звернення до українознавчої аксіологічної проблематики. Проте існують і міркування більш конкретних вимірів. Українознавство як система цінностей і знань про Україну, український етнос (народ) і світове українство вибудовується передусім задля культури і вищих цінностей своєї нації, підтримки і розвитку державної мови, національної духовності й економіки, освіти і науки, історії та політики, релігії та культури, розбудови толерантного суспільства з урахуванням полікультурності, з одночасним збереженням, виявленням оновленого популяризацією традиційної культури в найширших вимірах українців і представників всіх народів, що проживають на теренах України.

У педагогічно-українознавчому дискурсі особливо важливо з'ясувати сутність провідних аксіологічних термінів: *аксіологія, аксіологічні категорії, цінність, теорія цінностей, концепт, концептосфера, універсальне, завальне, одичне, наратив, патерн, феномен, слово, значення, семантика, смисл* тощо. Значне місце в українознавчій педагогічній аксіології посідають конкретні цінності та їх систематизація і відповідний аналіз. Визначальну роль в успішному функціонуванні цього напрямку відіграватиме стільке розуміння вченими, педагогами термінологічної системи.

Якщо аксіологія (від грец. *áxia* – цінність, вартість; *logos* – слово, поняття, вчення) – вчення про цінності, теорія цінностей, що з'ясує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей, – постала в XIX ст., зберігши в собі провідні тенденції попередніх етапів розвитку онтологічного (з VII – VI ст. до н. е. до XVI ст. н. е.), коли основним об'єктом була Природа, Космос, Бог, Всесвіт, та гносеологічного (XVII ст. – 60-ті рр. XIX ст.), з домінантою Суспільство (як сукупність), то цінності, на відміну від науки аксіології, зародилися в глибокій давнині. Цінності зародилися ще в доісторичні часи ціннісно-стихийно, як результат неусвідомленої духовної потреби *Homo sapiens*. Сама ж потреба виникла в силу ціннісно-трудова діяльності людини.

Поняття цінність пов'язане з аксіологічною категорією оцінка – вимірювання (поцінування чи заперечування) цінності. Вона стимулює практичне ставлення до суспільних, політичних, економічних, культурних подій життя [4, с. 160].

«Цінність – термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного», – таке визначення дає енциклопедичний філософський словник [6, с. 707].

У іншому словнику «Цінність, термін, який широко використовується у філософській і соціологічній літературі для вказівки на людське, соціальне і культурне значення, означення явищ дійсності. По суті все розмаїття предметів людської діяльності, суспільних відношень і природних явищ, що включені в коло природних явищ, можуть виступати в значенні «предметних цінностей» як об'єктів ціннісного відношення, тобто оцінюється в плані добра і зла, істини чи не істини, краси чи уродства, можливого чи забороненого, справедливого чи несправедливого і т. д.» [7, с. 769].

Ці два визначення засвідчують різні теорії цінностей, принаймні два погляди на природу цінностей: суб'єктивний зміст, який визначається наявними потребами та інтересами людини, обумовлений смаками, психологічними вподобаннями індивіда, та об'єктивний, що надає сенс самому існуванню людини. Прихильники об'єктивного погляду на цінності вважають, що цінності існують самі по собі, вони об'єктивні, не залежать від людини, її потреб, бажань (Р. Лотце, Г. Ріккер, М. Шелер). Поширеними є твердження, що цінності взагалі не піддаються визначенню й алгоритмізації. Сучасна філософська аксіологія послуговується положенням про суб'єкт–об'єкту природу цінностей, світ яких утворює сама людина.

До кінця XIX ст. цінності розглядали в контексті метафізики, теології, епістемології – тобто природа цінностей не вважалась особливою, а тому філософи не потребували особливого терміна для позначення цінності. Платон, започаткувавши об'єктивістське розуміння цінностей, подавав ідею добра як таку, що в принципі не відрізняється і від істини, оскільки вона увіччує ієрархію всіх інших ідей. У середньовічній теології цінності вважалися ідеями, які Бог приніс у світ внаслідок акту творення Світу та через явлення Христа – зокрема Божий заповіт. У середньовічній, як і античній філософії, ціннісні (етико-естетичні та релігійні) характеристики включалися в саме поняття реальності, істинного буття. Морально-етичні цінності закладені у християнських правилах: грішника направити, нерозумного навчити і

допомогти пізнати правду; ближньому допомогти, добру пораду дати; замученого втішити; особисту кривду щиросердцем простити; за живих і мертвих молитися. Органічно увійшли в життя українського народу християнські чесноти і вартості та універсальні цінності – Любов, Віра, Надія, Бог і людина, праведне, розважливе життя і смерть без ганьби; гріх, казяття, покаєння; співчуття, милосердя; Біблія (Старий та Новий Заповіти); сумління, почуття соборності; краса за муки, за віру; примат потреб Духа над потребами тіла (в їжі, одязі, статевому житті); ідея содійності світу (розум, радісна творчість, смислоствердна життєдіяльність, книги писані, літописи, закони).

Цінність як об'єкт різноманітних бажань і устремлінь людини виділяється, коли поняття буття розщеплюється на два елементи: реальність і бажання людини, її прагнення. У характеристиці структури буття появляється проблема цінностей і її відношення до фактів реальності, що розкриваються аксіологією. У новітній філософії цінності належать до психічних об'єктів – їх джерелом є наші бажання, інтереси, почуття, ставлення. У філософії кінця XX ст., пояснюючи природу цінностей, наголошують на різниці між цінностями і їх носіями. Носієм цінностей може бути не тільки щось матеріальне, а також почуття чи інтелект (напр., почуття краси, любові, ідей, поняття, розуміння).

На різних етапах етнонаціональної історії внаслідок історичних, соціальних і політичних змін різні цінності (територія, культура, мова, історія, державність, економічний розвиток тощо) відіграють роль визначальних, домінуючих цінностей у мотиваційній структурі свідомої колективної етнічної діяльності. А інші цінності розглядаються як засіб відносно ціннісно-домінантів.

Кожна історична конкретна спільнота викристалізувала і передала наступним поколінням специфічний, важливий для життя і виживання, розвитку набір та ієрархію цінностей, які увійшли у ціннісний фонд етносу, нації і є набуток цивілізації.

Українській історії відомі кілька етапів зміни цінностей. Це, насамперед, Епоха Київської Русі, коли язичницькі цінності зустрілися з християнськими, та доба переходу Середньовіччя в Новий час. Докорінну зміну цінностей принесла індустріальна епоха, яка повернулася від одвічних цінностей та духовного життя до тимчасових плінних цінностей та матеріального прогресу, який народив сучасну науку і спрямував її застосування на задоволення практичних потреб, що не могло не відбитися на цінностях української спільноти.

«Наука сьогодні намагається розгадати таємниці природи живого і зокрема людини. Спроможність впливати на людську природу, філософські та етнічні наслідки, що з цього випливають, відкривають перед людством дороги до таких нечуваних пригод, про які сьогодні ми маємо тільки попереднє й дуже приблизне уявлення. Таким чином, поступ сучасних ідей спонукає нас до нових розумових зусиль для того, щоб людина могла залишитися господарем власної долі» [5, с. 628]. Дослідження людиновимірних аспектів, а насамперед, національної самосвідомості з погляду символів та інших семантичних одиниць особливо перспективно, оскільки національна самосвідомість становить систему знань, символів, значень, що історично склалася і яка сприймається національною спільнотою [8, с.25].

Щоб соціально і біологічно зберегти себе на планеті, рід людський вироблює такий тип раціональності, який би гарантував адекватне розуміння людиною своєї власної родової сутності, природи соціальності і персональної цінності особистості. XX ст. знаменує переорієнтацію історичної і методологічної свідомості на пізнання людини. І не випадково у наш час центральним чинником філософії і освіти є людина. «Релігією XXI ст. стала аксіологія» [1, с. 3]. Цінність як специфічна категорія людського мислення тісно пов'язана з потенційними когнітивними формами, а також з категорією смислу. «Смисл у широкому розумінні є мірою прилучення людини до певних явищ, подій, ситуацій. У спеціальному розумінні, смисл – це та повнота інформації, яка потрібна для виділення предмета дослідження з універсуму лематизація філософських смислів – це проблема пошуку людинорозмірних характеристик пізнання, тієї людської присутності у світі, що задає та задається входженням людини в буття» [2, с.6].

Говорячи про поняття «цінність», можна виділити декілька його основних значень. По-перше, цінність виступає як суспільний ідеал. Такі цінності можуть бути як універсальні (загальнолюдські, вічні) (істина, краса, справедливість), так і конкретно-історичні (патріарх, рівність, демократія). По-друге, цінність як об'єктивне існування витворів матеріальної та духовної культури або людських вчинків, що є конкретним предметним втіленням суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних тощо), соціальні цінності, що переломлюються через призму індивідуальної життєдіяльності, входять до психоаналізу.

Відсутність у дослідженнях терміна *цінність* аж до другої половини XIX ст. зовсім не означала, що в методологічних роздумах була відсутня сама ідея цінності, а отже і ціннісний підхід як такий. Думка про найвищі принципи людського буття (цінності), стала однією з провідних тем досліджень середньовічних філософів, мислителів епохи Відродження різних шкіл класичної і некласичної філософії. У середині XIX ст. в європейській культурі заговорили про цінності знання, науки, моралі, мистецтва, поезії, естетики, держави, права. Аксіологічними роздумами наповнені твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, дослідження П. Сорокіна, М. Шаловала, М. Грушевського та ін. У тоталітарну радянську добу теорія цінностей розглядалася як псевдонаука, буржуазне вчення. Однак, цінностей і ціннісних орієнтацій стосувалися праці відомих вітчизняних психологів: Л. Божовича, О. Леонтьєва. Перші дослідження з даної проблематики, які з'явилися в період «відлиги», розглядали переважно специфіку цінностей з позиції економіки (В. Василенко, В. Тугаринов, О. Дробницький). Замість терміна цінність вживалися поняття, ідеї, ідеали, принципи, норми, погляди.

З початку 60-х років аксіологічне осмислення здійснюється в різних контекстах: філософському, соціологічному, психологічному, логічному, лінгвістичному, семіотичному, культурологічному, природничонауковому.

Віокремивши цінності в структурі буття, одним з провідних напрямів аналізу стає їх аксіологічна типологія. Досить докладно типологія цінностей подана В. Крижком [1], В. Огнев'юком [3] та ін. Типології цінностей торкаються автори дисертаційних досліджень, науковці, вчителі-практики, фахівці різних спеціальностей. Світ цінностей багатоманітний. Переважно цінності поділяються на *нижчі*, матеріальні (ті, що задовольняють біологічні потреби) і

вищі, або духовні цінності. За змістом духовні цінності поділяються на релігійні, моральні, естетичні, політичні, правові та ін. (відповідно говорять про моральний, політичний та правовий нігілізм). Існує поділ цінностей на індивідуальні, колективні (партикулярні) та універсальні (вселюдські). Універсальні цінності існують як включені в контекст кожної із культур, націй чи цивілізацій, означаючи добро (благо), свободу, істину, правду, творчість, красу, корисність, віру, надію, любов тощо.

Цінності використовуються у філософії та інших суспільних науках для пізнання об'єктів, явищ, а також абстрактних ідей, що втілюють в собі громадські ідеали і виступають дякуючи цьому як еталон необхідного.

Поняття цінність має свою специфіку в різних науках. У філософії цінності включені в область розгляду об'єктивної істини і відношення до неї людини; цінності виступають як елементи суспільної свідомості і культури.

У соціології цінності є загальносоціальними регулятивними механізмами, їх функції по відношенню до особистості нормативні.

У соціальній психології цінності пов'язані з соціалізацією індивіда, його адаптацією до групових норм.

У загальній психології – з вивченням вищих мотиваційних структур життєдіяльності людини.

Включення ціннісних орієнтацій в структуру особистості дозволяють вловити найбільш загальні соціальні мотивації поведінки, джерела якої знаходяться в суспільстві. Для українознавчих чинників педагогічної аксіології особливо важливі положення аксіології науки.

Аксіологія науки це своєрідна система цінностей, яку свідомо чи несвідомо сповідують члени наукового співтовариства. Ці цінності, норми, ідеали виступають основою мотивації їхньої діяльності. В свою чергу, і сама аксіологічна система формується на основі історичної традиції даного співтовариства, вона не є певною константною структурою. Вона проходить певні трансформації і має історичне забарвлення. Саме тому можна говорити про аксіологію різних історичних епох. Так, зокрема, аксіологія науки Нового часу мала такі риси, як: пріоритет раціонального, корисного, перевага загального, тотального над окремим, специфічним, унікальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крижко В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою / В. Крижко. – К.: Освіта України, 2005. – 434 с.
2. Крижкий С. Залати філософських смислів / Крижкий С. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 239 с.
3. Огнев'юк В. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
4. Пазенок В. Філософія: навч. посіб. / В. Пазенок. – К.: Академвидав, 2008. – 280 с.
5. Рус Ж. Поступ сучасних ідей / Ж. Рус. – К.: Основи, 1998. – 700 с.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 640 с.
7. Філософський енциклопедичний словник: НАН України, інститут філософії імені Г.С. Сковороди / наук. ред. А. Озадовська, Т. Помічук. – К.: Абрис – 742 с.
8. Ценности и символы национального самосознания в условиях изменяющегося общества. – М., 1994. – 235 с.